(1)

स्ना॰वि॰ तृप्यन्तु ॥ २३ ॥ इति गोशृङ्गमात्रं जलमुद्धृत्य देवतीर्थेन एकैकमञ्जलिं जले प्राङ्मुखः क्षिपेत् ॥ येन तीर्थेनाञ्ज
॥ ९ ॥ लिपूरणं तेनैव प्रक्षेपः सर्वत्र । अथोदङ्मुखनीवीत्यूर्द्धजुषः तिरश्चोदक्षिणाग्रान्कुशान्कृत्वोदगग्रान्वा प्राजापत्येन ती
र्थेन सनकादींस्तर्पयेत् । सनकादयो मनुष्यास्तृप्यन्तु । द्वावञ्जली । ततोपसव्यं ॥ तानेव कुशान्मूलाग्राभ्यां द्विगुणी
कृत्य दक्षिणामुखः पितृतीर्थेन कव्यवाडनलादींस्तर्पयेत् । कव्यवाडनलादयो देवपितरस्तृप्यंतु ॥ त्रयोञ्जलयः अस्म
त्पितृपितामह प्रपितामहा स्तृप्यन्तु । मातामह प्रमातामह वृद्धप्रमातामहास्तृप्यन्तु । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं जगत्तृप्यतु ।
अत्र पराशरः । शुक्लैस्तु तर्पयेद्देवान्मनुष्यां धवलैस्तिलैः ॥ पितृन् सन्तर्पयेत् कृष्णैस्तर्पणे सर्वदा द्विज इति ॥ आश्व
लायनः ॥ स्नानाङ्गतर्पणं कृत्वा यक्ष्मणे जलमाहरेत् ॥ यन्मयादूषितं तोतं मलैः शारीरसम्भवैः ॥ तस्य पापस्य
शुध्यर्थं यक्ष्मैतत्तेतिलोदकं ॥ ततस्तीरमागत्य ॥ अग्निदग्धाश्च ये जीवा येप्यदग्धाः कुले मम ॥ भूमौदत्तेन तृप्यंतु तृप्ता राम
यान्तु परांगतिं ॥ इति जलाञ्जलिं तटे निक्षिपेदिति स्नानाङ्गतर्पणं ॥ एवमुक्तविधिना स्नानाङ्गतर्पणं कृत्वा जला ॥९॥

पठेत् ।। ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यं ॐ तत्सवितु० स्वरोम् । ॐ इति वा त्रिःपठेत् ।
यद्वा परमात्मानं ॥ विष्णुं शेषशायिनं सायुधं सश्रीकंध्यायेत् । ततः स्नानाङ्गतर्पणं । विष्णुः । स्नातस्त्वार्द्रवासा
देवर्षिपितृतर्पणमम्भस्य एव कुर्वीतेति ॥ पराशरोपि ।। नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥ तर्पणन्तु
भवेत्तस्य तदङ्गत्वेनकीर्तितं ॥ बाहुभ्यूर्णतिलैः कृत्वाजलस्थस्तर्पयेत्पितॄन् । स्थलस्थेन न कर्त्तव्यं पितॄणां तृप्तिमिच्छ
ता । रोमस्थैस्तिलैर्नतर्पयेदिति तु ब्रह्मयज्ञोत्तरतर्पणएव ॥ ॐ मोदस्तृप्यतु ॥ १ ॥ प्रमोदस्तृप्यतु ।। २ ।। सुमुख
स्तृप्यतु ॥ ३ ॥ दुर्मुखस्तृप्यतु ॥ ४ ॥ अविघ्नस्तृप्यतु ।। ५ ।। विघ्नकर्त्तातृप्यतु ।। ६ ।। ब्रह्मादयो देवास्तृप्यंतु ॥ ७ ॥
गोतमस्तृप्यतु ॥ ८ ॥ भरद्वाजस्तृप्यतु ।। ९ ।। विश्वामित्रस्तृप्यतु ॥ १० ॥ जमदग्निस्तृप्यतु ॥ ११ ।। वसिष्ठस्तृ०
।। १२ ॥ कश्यपस्तृ० ॥ १३ ॥ अत्रिस्तृ० ॥ १४ ॥ दक्षस्तृ० ॥ १५ ॥ मरीचिस्तृ० ॥ १६ ॥ अङ्गिरातृ० ॥ १७ ॥
पुलहस्तृ० ॥ १८ ॥ पुलस्त्यस्तृ० ॥ १९ ॥ क्रतुस्तृ० ॥ २० ॥ प्रचेतातृ० ॥ २१ ।। भृगुस्तृ० ।। २२ ।। मनव

स्ना०वि० र्वास्त्रिभिस्त्रिभिर्मार्जयेत् ॥ काण्डात्काण्डादित्यस्याग्निर्ऋषिर्दूर्वेष्टका देवता अनुष्टुप् छन्दः मार्जने विनियोगः ॥
॥ ८ ॥ ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषःपरुषस्परी ।। एवानोदूर्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥ ४२ ॥ ततो वक्ष्यमाण षट्प
ञ्चाणामन्यतमेना न्तर्जलेमग्नो नुच्चरन्नघमर्षयेत् ।। ऋतञ्च सत्यञ्चेत्यस्याघमर्षणऋषिः भाववृत्तं दैवतं अनुष्टुप् छन्दः
अघमर्षणे वि० । ऋतञ्च सत्यञ्चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत । ततो रात्र्यजायत । ततः समुद्रो अर्णवः समुद्रादर्ण
वा दधिसम्वत्सरो अजायत । अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्यमिषतोवशी सूर्याचन्द्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् । दिवं
च पृथिवीं चान्तरिक्षमथोस्वः । त्रिरावर्त्तयेत् ।। द्रुपदेत्यस्य ऋष्यादीनां स्मरणं पूर्ववत् । अघमर्षणे विनियोगः ।
ॐ द्रुपदादिवमुमुचानःस्विन्नःस्नातोमलादिव ।। पूतम्पवित्रेणेवाज्यमापःशुन्धन्तुमैनसः । इतिवात्रिःपठेत् ॥ आयं
गौरित्येषां त्रयाणां प्रजापतिर्ऋषिरग्निःपरावररूपो देवता गायत्री छन्दः अघमर्षणे विनियोगः ॥ ॐ आयङ्गौः
पृश्निरक्रमीदसदन्मातरम्पुरःपितरञ्चप्रयन्त्स्वः ।। ३ ।। इति वाऋचन्त्रिरावर्तयेत् ।। सशिरसंप्राणायामं वा त्रिः राम ॥ ८ ॥

ॐ देवोमासविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपवित्रपूतस्ययत्कामःपुनेतच्छकेयम् ।
पुनः समुच्चयेन सर्वाङ्गं प्लावयेत् ॥ २८ ॥ ततः पूर्वोक्त प्रकारेण ॥ ॐ पुनातु ॥ १ ॥ ॐ भूः पुनातु ॥ २ ॥
ॐ भुवः पनातु ।।३॥ ॐ स्वः पुनातु ॥४॥ ॐ तत्सवितु० पुनातु। तत्र मन्त्रक्रमः ॥ इमम्मे० ॥ तत्वा० त्वन्नः ०। सत्व
न्नः० ॥ ॐ मापोमौषधीर्हिंसीर्द्धाम्नोधाम्नोराजंस्ततोवरुणनोमुञ्च ॥ यदाहुरघ्न्याइतिवरुणेतिशपामहेततोवरुण
नोमुञ्च॥ उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमं श्रथाय अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्याम ॥ मुञ्च
न्तुमाशपथ्यादथोवरुण्यादुत ॥ अथोयमस्यपड्वीशात्सर्वस्माद्देवकिल्बिषात् ॥२२॥ अवभृथनिचुम्पुणनिचेरुरसिनिचु
म्पुणः । अवदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृतम्पुरुराव्णोदेवरिषस्पाहि ।। ततअपाघमित्यनेनापामार्गैस्त्रिभि
र्मार्ज्जयेत् ॥ अपाघमित्यस्य शुनःशेप ऋषिर्लिङ्गोक्ता देवता अनुष्टुप् छन्दः अपामार्जनविनियोगः ॥ ॐ अपाघम
पकिल्बिषमपकृत्यामपोरपः ॥ अपामार्ग त्वमस्मदपदुःष्वप्न्यंसुव । पुनातु ॥ ततः काण्डात्काण्डादितिमन्त्रेणदू

३

स्ना०वि० उभाभ्यां देवेत्यस्य प्रजापति ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः पावने विनियोगः। ॐ उभाभ्यांदेवसवितःपवित्रेण
॥७॥ सवेनच। मांपुनीहिविश्वतः॥ पुनातु॥ २५॥ वैश्वदेवीपुनतीत्यस्य प्रजापति ऋषि र्विश्वेदेवा देवता त्रिष्टुप् छन्दः
पावने विनियोगः। ॐ वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागाद्यस्यामिमावह्व्यस्तन्वोवीतपृष्ठाः। तयामदन्तःसधमादेषुवयᳬस्यामप
तयोरयीणाम्। पुनातु॥ उदकंस्पृशेत्॥ २६॥ अग्निष्टोमकर्मणिदीक्षितकर्तृकपावनवत्पावनमत्रकुशपवित्रैश्चित्प
तिर्मेति पावयतीतिसूत्रदर्शनात्॥ चित्पतिर्मेति त्रयाणां प्रजापति ऋषिः चित्पतिर्मावाक्पतिर्मेत्युभयोः प्रजापतिर्देवता
देवोमा इत्यस्य सविता देवता यजुःपावने विनियोगः॥ ॐचित्पतिर्मापुनात्वच्छिद्रेणपवित्रेणसूर्यस्यरश्मिभिः॥ तस्यतेप
वित्रपतेपवित्रपूतस्ययत्कामःपुनेतच्छकेयम्॥ पुनातु॥२७॥ एवंनाभेरूर्ध्वंपावयित्वावाक्पतिर्मापुनात्वच्छिद्रेणेत्यारभ्य
तच्छकेयमित्यन्तेननाभेर्मध्यंपावयेत्। ॐ वाक्पतिर्मापुनात्वच्छिद्रेणपवित्रेणसूर्यस्यरश्मिभिः॥ तस्यतेपवित्रपतेपवित्रपू राम०
तस्ययत्कामःपुनेतच्छकेयम् इत्यनेन मध्यं देवोमासवितापुनात्वच्छिद्रेणेत्यारभ्यतच्छकेयमित्यन्तेननाभेरधःपावयेत्॥ ॥७॥

पुनन्तुमेत्यस्य प्रजापतिऋषिः पितरो देवता अनुष्टुप् छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपिता
महाः । पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्व्यश्नवै ॥ पुनातु ॥ १९ ॥ अग्नइत्यस्य वैश्वानर ऋषिरग्निर्देवता अनुष्टुप् छन्दः
पावने विनियोगः ॥ ॐ अग्नऽआयूꣳषि पवसऽआसुवोर्जमिषं च नः ॥ आरे बाधस्व दुच्छुनाम् ॥ पुनातु ॥ २० ॥ पुन
न्तुमेत्यस्य प्रजापतिऋषिः लिङ्गोक्ता देवता अनुष्टुप् छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धि
यः ॥ पुनन्तु विश्वा भूतानि जातवेदः पुनीहि मा ॥ पुनातु ॥ २१ ॥ पवित्रेण पुनीहि मेत्यस्य प्रजापति ऋषिरग्निर्देवता
गायत्री छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ पवित्रेण पुनीहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् ॥ अग्ने क्रत्वा क्रतूꣳ २ ॥ रनु ।पुनातु ॥२२॥
यत्तइति प्रजापतिऋषिरग्निर्देवता तृतीयपादस्य ब्रह्मा देवता गायत्री छन्दः पावने विनियोगः । ॐ यत्ते पवित्रमर्चिं
ष्यग्ने वितत मन्तरा ।। ब्रह्म तेन पुनातु मा । पुनातु ॥ २३ ॥ पवमान इत्यस्य प्रजापति ऋषिः सोमो देवता गायत्री
छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ पवमानः सोऽअद्य नः पवित्रेण विचर्षणिः ॥ यः पोता स पुनातु मा ॥ पुनातु ॥ २४ ॥

दिवेत्यस्य प्रजापत्यश्विसरस्वत्यृषयः आपो देवता अनुष्टुप् छन्दः पावने विनियोगः । ॐ द्रुपाददिवमुमुचानः स्वि
न्नः स्नातोमलादिव ॥ पूतंपवित्रेणेवाज्यमापःशुन्धन्तुमैनसः ॥ पुनातु ॥ १४ ॥ शन्नोदेवीत्यस्य सिंधुद्वीप ऋषिः
गायत्री छंदः आपो देवता पावने विनियोगः ॥ ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयऽआपोभवन्तुपीतये ॥ शंयोरभिस्रवन्तुनः ॥
पुनातु ॥ १५ ॥ अपाᳬरसमित्यस्य बृहस्पतिरृषिः रसोदेवता अनुष्टुप् छन्दः पावने विनियोगः । ॐ अपा
ᳬरसमुद्वयसᳬसूर्येसन्तᳬसमाहितम् ॥ अपाᳬरसस्ययोरसस्तम्वोगृह्णाम्युत्तमम् पयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाजुष्टङ्गृ
ह्णाम्येषते योनिरिन्द्रायत्वाजुष्टतमम् पुनातु ॥ १६ ॥ अपो देवीरित्यस्य सिन्धुद्वीप ऋषिरापो देवता न्यंकुसारि
णी बृहती छन्दः पावने विनियोगः । ॐ अपोदेवीरुपसृजमधुमतीरयक्ष्मायप्रजाभ्यः । तासामास्थानादुज्जिहतामो
षधयःसुपिप्पलाः ॥ पुनातु ॥ १७ ॥ पुनन्तु मेत्यस्य प्रजापतिरृषिः पितरो देवता अनुष्टुप् छन्दः पावने विनि
योगः ॥ ॐ पुनन्तुमापितरःसोम्यासःपुनन्तुमापितामहाःपुनन्तुप्रपितामहाः ॥ पवित्रेणशतायुषा ॥ पुनातु ॥१८

मापः प्रवहतावद्यञ्चमलञ्चयत् ॥ यच्चाभिदुद्रोहानृतं यच्च शेपेऽअभीरुणम् ॥ आपो मा तस्मादेनसः पवमानश्च मुञ्चतु ॥ पुनातु ॥९॥ हविष्मतीरित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिर्लिङ्गोक्ता देवता अनुष्टुप् छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ हविष्मतीरिमाऽआपो हविष्माऽ२ँ । आविवासति॥ हविष्मान्देवोऽअध्वरो हविष्माँ२ँ ॥ अस्तु सूर्यः ॥पुनातु॥१०॥देवीराप इत्यस्य प्रजापति ऋषिरापो देवता पंक्तिश्छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ देवीरापोऽअपान्नपाद्यो वऽऊर्मिर्हविष्यऽइन्द्रियावान्मदिन्तमः ॥ तन्देवेभ्यो देवत्रा दत्त शुक्रपेभ्यो येषाम्भाग स्थ स्वाहा ॥ पुनातु ॥ ११ ॥ कार्षिरसीत्यादीनां त्रयाणां प्रजापति ऋषिः । कार्षिरसीत्यस्याक्षरचतुष्टयस्याज्यं देवता समुद्रस्य समाप इत्यस्य चापो देवता त्रयाणामनुष्टुप् छन्दः पावने विनियोग। ॐ कार्षिरसि समुद्रस्य त्वा क्षित्याऽउन्नयामि ॥ समापोऽअद्भिरग्मत समोषधीभिरोषधीः ॥ पुनातु ॥ १२ ॥ अपोदेवा इत्यस्य वरुण ऋषिरापोदेवता त्रिष्टुप् छन्दः पावने विनियोगः । ॐ अपो देवा मधुमतीरगृभ्णन्नूर्जस्वती राजस्वश्चितानाः । जाभिर्मित्रावरुणावभ्यषिञ्चन्याभिरिन्द्रमनयन्नत्यरातीः ॥ पुनातु ॥ १३ ॥ द्रुपदा

स्तूष्णीं निमज्योन्मज्याचामेत् ॥ ततो वक्ष्यमाणैरोङ्कारादिभिर्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रं कुशत्रयेण सजलेन नाभिदक्षिणपार्श्व
मारभ्यपाणिं शिरोपरि नीत्वा नाभिवामपार्श्वपर्यन्तं प्रदक्षिणमात्मानं पावयेत् ॥ मन्त्रा यथा ॥ ॐकारस्य ब्रह्माऋषिः
परमात्मा देवता गायत्री छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ पुनातु । महाव्याहृतीनां प्रजापति ऋषिरग्निवायुसूर्या
देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुभश्छन्दांसि पावने विनियोगः । ॐ भूः पुनातु ॥ २ ॥ ॐ भुवः पुनातु ॥ ३ ॥ ॐ स्वः पुनातु
॥ ४ ॥ तत्सवितुरिति विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं
भर्गोदेवस्य धीमहि । धियोयोनः प्रचोदयात् ॥ ॐ पुनातु ॥ ५ ॥ आपोहिष्ठेति तिसृणां सिन्धुद्वीप ऋषिरापो देव
ता गायत्री छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऽऊर्ज्जेदधातन ॥ महेरणायचक्षसे ॥ ६ ॥ योवः
शिवतमोरसस्तस्यभाजयतेहनः ॥ उशतीरिवमातरः ॥ ७ ॥ तस्माऽअरङ्गमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ ॥ आपोजन
यथाचनः ॥ पुनातु ॥ ८ ॥ इदमित्यस्य प्रजापति ऋषिरापो देवता महापंक्तिश्छन्दः पावने विनियोगः ॥ ॐ इद

द्वेषांꣳसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥ ३ ॥ सत्वन्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिः अग्नीवरुणौ देवते त्रिष्टुप् छन्दः अभिषे०।
ॐ सत्वन्नोऽअग्नेवमोभवोतीनेदिष्ठोऽअस्या ऽउषसो व्युष्टौ। अवयक्ष्वनो वरुणꣳ रराणोवीहि मृडीकꣳ सुवो न
ऽएधि ॥ ४ ॥ माप इति प्रजापति ऋषिर्हृदयशूलं देवता यजुः अभिषे०। ॐ मापोमौषधीर्हिꣳसीर्द्धाम्नोधाम्नो
राजंस्ततो वरुणनोमुञ्च। यदाहुरघ्न्या ऽइति वरुणेतिशपामहे ततो वरुण नो मुञ्च ॥ ५ ॥ उदुत्तममिति मन्त्रस्य
शुनःशेपऋषिर्वरुणोदेवता त्रिष्टुप् छन्दः अभिषेके विनियोगः। ॐ उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं विमध्यमꣳ श्रथाय।
अथा वयमादित्य व्रतेतवानागसोऽ अदितये स्याम ॥ ६ ॥ मुञ्चन्त्विति मन्त्रस्य आथर्वणोभिषक् वन्धुऋषिरोषधयो दे
वता अनुष्टुप् छन्दः अभिषेके विनियोगः। ॐ मुञ्चन्तुमाशपथ्यादथोवरुण्यादुत। अथोयमस्यपड्वीशात्सर्वस्माद्देव
किल्बिषात् ॥ ७ ॥ अवभृथेत्यस्य प्रजापति ऋषिर्यज्ञो देवता अनुष्टुप् छन्दः अभिषेके विनियोगः। ॐ अवभृथ
निचुम्पुणनिचेरुरसिनिचुम्पुणः ॥ अवदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृतंपुरुराव्णोदेवरिषस्पाहि ॥ ८ ॥ तत

स्ना० वि० दतलपर्य्यन्ताङ्गान्यनुलिम्पेत्। मानस्तोक इति मन्त्रस्य कुत्सऋषिः रुद्रो देवता जगतीछन्दः अङ्गानुलेपने विनि ||
॥४॥ योगः। ओं मानस्तोके तनये मानऽआयुषि मानो गोषु मानोऽअश्वेषुरीरिषः। मानोवीरान् रुद्रभामिनो वधीर्हविष्मन्तः
सदमित्वाहवामहे। उदकं स्पृशेत्। ततो गोमयलिप्तएव वक्ष्यमाणैरष्टभिर्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रं कुम्भमुद्रयादक्षिणचुल
केन वा शिरोभिषिञ्चेत्॥ दक्षाङ्गुष्ठं पराङ्गुष्ठे क्षिप्त्वा हस्तद्वयेन तु। सावकाशामेकमुष्टिं कुर्यात् सा कुम्भमुद्रिकेति
मन्त्रा यथा। इमम्मे वरुणेति मन्त्रस्य शुनःशेप ऋषिर्वरुणो देवता गायत्री छन्दः। अभिषेके विनियोगः। ओं इमम्मे
वरुण श्रुधीहवमद्या च मृडय। त्वामवस्युराचके ॥१॥ तत्त्वायामीति मन्त्रस्य शुनःशेप ऋषिर्वरुणो देवता
त्रिष्टुप् छन्दः। अभिषेके विनियोगः॥ ओं तत्त्वायामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा शास्ते यजमानो हविर्भिः। अहेडमानो
वरुणेह बोध्युरुशꣳस मानऽआयुःप्रमोषीः ॥२॥ त्वन्न इति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिः अग्नीवरुणौ देवते त्रिष्टुप् राम०
छन्दः अभि०। ओं त्वन्नोऽअग्नेवरुणस्यविद्वान् देवस्यहेडोऽअवयासिसीष्ठाः॥ यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा ॥४॥

हस्तस्थया नाभेरधः पादपर्यन्तानि ॥ इदं विष्णुरिति० मेधातिथिर्ऋषिर्विष्णुर्दे० गाय० । अनुलेपने० । ॐ इदं विष्णुर्विचक्र
मे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांसुरे स्वाहा । स्मार्त कर्म्मणि कंडिकान्तो मन्त्रः सर्व्वत्र ॥ तथा चरेणुः । गृह्यकर्म्मसु येम
न्त्राश्चेया स्वाध्यायपाठतः ॥ किन्त्र मध्यमवृत्यास्ते न द्रुता न विलंबिता इति ॥ तडागादिषु तोयेषु प्रत्यर्कं स्नानमाचरे
दिति । नद्यादौ तु प्रवाहाभिमुखो वा स्नानमाचरेत् । तथा च नरसिंह पुराणे । नद्यां स्रवत्सु चस्नायात् प्रतिस्रोतः स्थि
तो द्विजः । याया ससमुद्रगा नद्यस्तासु स्नानं तु यत्सुखं । सर्वैपि शाखिनः कुर्युर्विना वाजसनेयिनां इति विशेष वाक्यान्महा
नद्यां सूर्याभिमुखं स्नानं युक्तं वाजसनेयिनां । ततः सूर्याभि मुखः स्थित्वाऽआपोऽअस्मानित्यादि देवीरित्यंतेन निमज्जेत् ॥
आपो अस्मानिति मन्त्रस्य प्रजापति ऋषिरापो दे० । अत्यष्टिछंदः मज्जनोन्मज्जने वि० । ॐ आपोऽअस्मान्मातरः शुन्धयन्तु
घृतेन नो घृतप्वः८ पुनन्तु ॥ विश्वꣳ हि रिप्रम्प्रवहन्ति देवीः । तत उदिदाभ्यऽइत्यादि पूतएमीत्यंतेनोन्मज्जेत् ॥ ॐ उदि
दाभ्यः शु चिरापूतऽएमि । पुनस्तूष्णीं निमज्योन्मज्ज्या चामेत् । ततः पाणिभ्यां गोमयदाय पूर्वं स्वल्लेपनवल्ललाटादिषा

स्ना० वि० सहस्रंयज्ञियाःपाशावितताम्महांतः। तेभिर्न्नोअद्यसवितोतविष्णुर्विश्वे मुंचंतुमरुतःस्वर्कांःस्वाहा॥ २ । इति मन्त्रेण
॥३॥ जलंदक्षिण हस्तेन दक्षिणावर्त्तमा लोडयेत्। ततः सुमित्रियेत्यनेनपूर्णां जलिनापोगृहीत्वा दुर्म्मित्रियेत्यनेन यस्यांदि
शिद्वेष्टास्ति तस्यांदिशि द्वौविक्रमावुदङ्गत्वाद्वेष्टारं मनसाविचिंत्य तटेंजलिं प्रक्षिपेत्। द्वेष्टु रभावेकामादीन्
स्मृत्वांजलिं प्रक्षिपेत्॥ सुमित्रियान इति मन्त्रस्य प्रजापति ऋषिरापोदे०। यजु र्ग्रहणेवि०। ॐ सुमित्रियान
आप ओषधयः सन्तु। दुर्म्मित्रियेत्यस्य प्रजापति ऋषिरापोदे०। यजु अञ्जलिप्रक्षेपेवि०। दुर्म्मित्रियास्तस्मै
सन्तुयोस्मान्द्वेष्टियञ्चवयंद्विष्मः। अभिचारकेऽपस्पृशेत्। द्वितीयभागेनकक्ष्यादीनामनुलेपनं। मृदंवामकरेणा
दायोभयकटिमनुलिप्याद्भिः प्रक्षाल्य तथैव पुनर्द्विर्लेपन प्रक्षालने कुर्यात्। तथैव वस्तिं ऊरूजङ्घे। चरणौ.करौच
मृदा प्रत्येकं तूष्णींलिस्त्रिः प्रक्षाल्याचम्यतीर्थो दकायनम इति काय वाङ्मनोभि स्तीर्थो दकंनमस्कुर्यात्। ततस्तृतीय राम०
भागेनमृदा इदं विष्णुरितिमन्त्रेण दक्षिणपाणि गृहीतया मृदाललाटादिनाभि पर्यंतानि गात्राण्यनुलिंपे। वाम ॥३॥

13

पिवेत् ॥ ततोंगुष्ठमूले नमुखं द्विः प्रमृज्यां गुष्ठमूलं प्रक्षाल्य खानि संस्पृशेत् ॥ तद्यथा ॥ तर्जनी मध्यमानामिका
भिरास्यं ॥ अंगुष्ठ तर्जनीभ्यां नासारन्ध्रद्वयं ॥ आदौ दक्षिणं ॥ ततोवामं ॥ अनामिकांगुष्ठाभ्यां चक्षुषी ताभ्या
मेवश्रोत्रे ॥ अंगुष्ठ कनिष्ठिकाभ्यां नाभिं ॥ पाणितलेन हृदयं ॥ संकुचितकराग्रेण स्कन्धद्वयं ॥ एवंशीर्षं ॥
एवं स्नात्वा च मनं विधाय सङ्कल्पं कुर्वीत् देशकालौ सङ्कीर्त्योत्सर्गाख्ये कर्मणिस्नानविधिना ॥ स्नानं कुर्वे ॥
अत्र प्रणवपूर्वका मन्त्राः पठनीयाः ॥ तदुक्तं दाल्भ्यपरिशिष्टे ॥ ब्रह्मयज्ञो जपोहोमोदेवर्षि पितृकर्म च ॥
अनोंकृत्यकृतं सर्वत्र भवेत् सिद्धिकारकं ॥ १ ॥ तत उरुं ही त्यस्यशुनः शेप ऋषिर्वरुणो देवता त्रिष्टु० ॥ जला-
भिमन्त्रणे विनियोगः ॥ ॐ उरुं हि राजावरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ ॥ अपदे पादा प्रतिधातवेकरुताप-
वक्ताहृदयाविधश्चित् । नमोवरुणायाभिष्ठितोवरुणस्य पाशः । १ । इति मन्त्रेण तोयमामन्त्रयेत् । ततोयेतेशत
मिति मन्त्रस्य वामदेवऋषिर्वरुणसवितृविष्णुविश्वमरुत्स्वर्का देवताः । त्रिष्टु० । तोयावर्तनेवि० । ॐ येतेशतंवरुणये

 तानां यातया मत्वनिवृत्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सशिष्योहमुत्सर्जनाख्यं कर्मकरिष्ये ॥ तदंगत्वेन गणपति
 पूजन मातृकापूजनाभ्युदयिकश्राद्धानि करिष्ये ॥ तत्सर्वं गणपत्यादिपूजनं यथोक्तविधिना सम्पादयेत् ॥ ततः
स्नानतर्पणपूजोपकरणानि मृदादीनि गृहीत्वा ग्रामात्प्राग्वोदग्वादिशि शिष्यैः सह नद्यादिरूपं जलाशयंप्रति
गच्छेत् ॥ देवखाता स्नानेचतुरः पिण्डानुद्धृत्य पारक्येपि जलाशये स्नानमाचरेदित्य पिवोद्धव्यं ॥ ततस्तीरं
प्रक्षाल्य शुभ्रांमृदं आर्द्रंगोमयं कुशान् तिलानक्षतान् सुरभीणि पुष्पाणि दूर्वामपामार्गं ऋषिस्थापनार्थंपीठं ऋषि
पूजनार्थं गन्ध धूपार्थसुगन्धिद्रव्य घृतदीप नानाविधनैवेद्यानि वर्षोद्भवानिफलानि पूगीफलानि यज्ञोपवीतानि
पृथक्२ स्थापयेत् ॥ प्रथमभागेन मृदापाणिपादानुलेपनं ॥ ततः प्रक्षालितपाणिपादः सपवित्रकरःवद्धत्रिकच्छ
शिखःधृत वामस्कन्ध यज्ञसूत्र तत स्थले जले चैकैकंपादं कृत्वोपविश्य बाहूजान्वंतराकृत्वा मुक्तांगुष्ठकनिष्ठिकेन
दक्षिणहस्तेन फेनवुद्बुदवर्जं स्वच्छमाषमज्जन परिमितं जलमादायां गुष्ठमूलस्थ ब्राह्मेण तीर्थेन शब्दमकुर्वन्त्रिः

स्नातव्यं विधिवत्तते लुत्वं
कर्पण विधिः ॥ नतु कर
न मध्याह्ने दैवकर्म त्वात्
यथोक्तं कुर्वीत ॥ श्राद्धं ग
माघस्याद्यतिथौ तत्र पूर्वाह्ने
श्राद्धं कृत्वा गुरुःसहेति ॥
वारि कुसुम यव कुंकुमो दै
कंठ्यनासिक्य ॥ तालव्यनासि
दन्त्योष्ठ्र ॥ जिह्वामूलीयोपध्मा

त्वा यथाविधि स्नानप्रयोगो निरूप्यते ॥ तत्रायं प्रकारः ॥ अयं नित्यस्नानस्य कालाप
र्गाङ्गे त्वेन विधानं ॥ ततश्च तस्मिन्दिने प्रात्यह्निकं माध्याह्निकं स्नानं प्रातरेव कर्त्तव्यं ॥
॥ प्रथमं सशिष्याचार्यः प्रथम प्रयोगे गणपति पूजनपूर्व्वकं मातृकार्चनमाभ्युदयिकश्राद्धं
गुरोरेव ॥ तथा च रेणुक दीक्षितः ॥ पौष मासस्य रोहिण्यां कृष्णाष्टम्यामथापिवा ॥
ते फाल्गुणस्य वा ॥ उत्सर्गं विधिवत्कुर्याज्जलान्ते छंदसांवहिः ॥ नाङ्गानां मातृपूजादि
शुद्ध वाससी परिधाय कृतकुशोपग्रहः ॥ कृत प्राणायामो दक्षिण पाणिना गृहीत
काली संकीर्त्य ॥ उरस्य ॥ कंठ्य ॥ तालव्य ॥ मूर्द्धन्य दन्त्य ॥ ओष्ठ्र ॥ नासिक्य ॥
क्य ॥ मूर्द्धन्यनासिक्य ॥ दन्त्यनासिक्य ॥ ओष्ठ्रनासिक्य ॥ कंठ्यतालव्य ॥ कंठ्योष्ठ्र ॥
नीय ॥ ह्रस्वदीर्घप्लुत स्वरद्विर्भावपरसवर्णविश्लिष्टानां छंदसा मधीतानामध्यायि

कालौसंकोर्त्यंउत्सर्गाङ्गभूतं ऋषिश्राद्धमहङ्करिष्ये ॥ ॐ इदंविष्णुरितिदिग्बन्धः ॥ ऋषिश्राद्धोपहराःशुचयोभवन्त्वि
त्युपहारप्रोक्षणं ॥ देशकालपात्रद्रव्यश्रद्धासम्पदस्तु ॥ गोतमादिसप्तऋषीणामिदमासनं यथायथाविभागंवः स्वाहा॥
गोतमादयः सप्तऋषयोयथादत्तं गन्धाद्यर्चनं यथाविभागंवः स्वाहा ॥ गन्धादिदानं ॥ ऋषिश्राद्धसाङ्गतासिध्यर्थं सप्त
संख्यकान् ब्राह्मणान् यथाकालेयथा सम्पन्नान्नेनतर्पयिष्ये ॥ तेनगोतमादयःसप्तऋषयः प्रीयन्तां ॥ ऋषिश्राद्धसांगता
सिध्यर्थं हिरण्यनिष्क्रयभूतां दक्षिणां मनसोद्दिष्टामाचार्याय सम्प्रददे ॥ आचार्यः कोदादिति कामस्तुतिं पठेत् ॥ ॐ
कोऽदात्कस्मा ऽअदात्कामोऽदात्कामायदात् ॥ कामोदाताकामःप्रतिग्रहीताकामैतत्ते ॥ १ ॥ उपविष्टेषु ब्राह्मणेषूदका
दिदानं ॥ तद्यथा ॐ शिवाआपःसन्तु ॥ ॐसौमनस्यमस्तु ॥ अक्षतञ्चारिष्टं चास्तु ॥ अघोराऋषयः सन्तु ॥
सर्वत्रसन्त्विति विप्राः प्रतिवचनं दद्युः ॥ उत्सर्गकर्मणोन्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं नानागोत्रेभ्यो नानाशर्मभ्यो
विप्रेभ्यो भूयसींदक्षिणां सम्प्रददे ॥ अद्येत्यादिगुणविशिष्टे काले देशे च ॥ छन्दसामुत्सर्गाङ्गभूतऋषिश्राद्धं परि

 समूलत्वादयमेव पक्षः ॥ श्रेयस्करः ॥ वनस्थोपीदं कुर्वीत ॥ तदुक्तं प्रयोगपारिजाते ॥ उपाकर्मोत्सर्जनञ्च वन
 स्थानामपीष्यते ॥ धारणाध्यापनां गत्वाङ्गृहीणां ब्रह्मचारिणामिति ॥ उत्सर्गाकरणे दोषः श्रूयते ॥ उत्सर्जनञ्च
वेदानामुपाकर्मतथैव च ॥ अकृत्वावेदजाप्येन फलमाप्नोति मानवः ॥ १ ॥ सूत्रकारिकयोर्भाष्यं विलोक्यपद्धतिः कृता
कर्मठानां प्रबोधाय कान्हदेवद्विजन्मना ॥ २ ॥ खनेत्रवसु भूवर्षे माधवेजाह्नवीतोथौ ॥ त्रैविद्यमोढसंज्ञेन काशी
पुरनिवासिना ॥ ३ ॥ कान्हदेवात्मजेनैषा कृष्णदेवेन धीमता ॥ कान्हदेवाकृतिः साध्वीशोधिताविदुषांमुदे ॥ ४ ॥
इति ऋषिपूजनंसमाप्तम् ॥

शहर कलकत्ता महल्ला निमतलामे श्रीभुवनचन्द्र वसाकके ज्ञानरत्नाकर यन्त्रालयमे
सम्वत् १९२३ मिति श्रावण वदि ३ तृतीया सोमवारको यन्त्रित हुआ ॥

सर्जयेत्॥ एवमुत्सर्गं विधायत्रिरात्रं गुरुगृहे सर्वे शिष्या निवसेयुः ॥ तत्र सूत्रं ॥ त्रिरात्र ठँ सहोष्यविप्रतिष्ठेरन्नि
ति । सूत्रार्थः ॥ ततः सर्वे गुरुगृहं त्रिरात्रमुषित्वा स्वस्वगृहं गच्छेयुः ॥ अन्यच्च० त्रिरात्रं नाधीयीरं लोमनखानामनिकृ
न्तनञ्च ॥सूत्रार्थः ॥उत्सर्गोत्तरं त्रिरात्रमध्ययनं न कुर्युः ॥ तथानखलोम्नांनिकृतनञ्च ॥ एकेप्रागुत्सर्गात्। एवंप्रकारेणे
दमुत्सर्गाख्यंकर्मप्रतिवर्षमनुष्ठेयं ॥ नित्यत्वात् । तथाच कात्यायनः । प्रत्यब्दं यदुपाकर्मसोत्सर्गं विधिवद्विजैः ॥ क्रियते छ
न्दसांतेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥१॥ अस्थानोच्चारविच्छेदघोषणाध्यापनादिकं ॥ प्रामादिकं श्रुतोयत्स्याद्यातयामत्वका
रितत् ॥२॥ अयातयामैश्छन्दोभिर्यत्कर्मक्रियते द्विजैः ॥ क्रीडमानैरपि सदात्तत्तेषां सिद्धिकारकमिति ॥ ३ ॥ उत्स
र्गोत्तरं पुनरुपाकरणंयावच्छुक्लकृष्णाव्यवस्थयामन्त्र ब्राह्मणयोरध्ययनं ॥ अङ्गानां च ॥ तदुक्तं मिताक्षरायां ॥ यथा
शास्त्रन्तु कृत्वैव मुत्सर्गं छन्दसां वहिः ॥ विरमेत्पक्षिणीं रात्रीं यद्वाप्येकमहर्निशमिति ॥ अतऊर्द्ध्वं तु छन्दांसि शुक्लेषु
नियतः पठेत् ॥ वेदांगानि तु सर्वाणि कृष्णपक्षेषु सम्पठेदिति ॥ तत्र शुक्लेषु छन्दांसि कृष्णपक्षेष्वङ्गानीति विवेकः

ऋ० पू० पूर्णमस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णमिति विप्राः ॥ प्रतिवचनं दद्युः ॥ ततः सहनोस्तु सहनोवतु सहन इदंवीर्यवदस्तु
॥१७॥ ब्रह्म ॥ इन्द्रस्तद्वेदयेनयथान विद्विषामह इति ॥ उभाकवीत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः ॥ अश्विनौ देवते जपेविनि
योगः ॥ उभाकवीयुवायोनोधर्मः परापतत् ॥ परिसख्यस्यधर्मिणोविसख्यानिविसृजामहइति च ॥ सर्वे जपे
युः ॥ विरतास्मेति प्रब्रूयुः ॥ ततो ऋषीन्विसर्जयेत् ॥ तत्र रेणुकारिका ॥ ततो विसर्जनं कुर्युरुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत
इति ॥ उत्तिष्ठेति घोरकण्वऋषिर्बृहती छन्दः ॥ ब्रह्मणस्पतिर्देवता ॥ सप्तर्षिविसर्जने विनियोगः॥ ॐउत्तिष्ठब्रह्म
णस्पतेदेवयन्तस्त्वेमहे ।। उपप्रयन्तुमरुतःसुदानवऽइन्द्रप्राशूर्भवासचा ॥ १ ॥ ततः समाचारात्समुद्रं गच्छेति सप्तर्षीन्
जलाशये प्लावयेत् ॥ ॐ समुद्रङ्गच्छस्वाहान्तरिक्षङ्गच्छस्वाहादेवꣳ सवितारङ्गच्छस्वाहामित्रावरुणौगच्छस्वाहाहो
रात्रेगच्छस्वाहाच्छन्दांꣳसिगच्छस्वाहाद्यावापृथिवीगच्छस्वाहायज्ञङ्गच्छस्वाहासोमङ्गच्छस्वाहादिव्यन्नभोगच्छस्वा राम
हाग्निंवैश्वानरङ्गच्छस्वाहा मनोमेहार्दियच्छदिवन्तेधूमोगच्छतुस्वर्ज्योतिःपृथिवीभस्मनापृणस्वाहा स्वस्वप्रवरान्वि ॥१७॥

मात्ररूपं नारायणं स्मृत्वा मध्याह्नसन्ध्योपासनमारभेत् ॥ तत्रैवं क्रमः ॥ अथ मध्याह्नसन्ध्या । तत्र विशेषः ॥
उपात्तदुरितक्षयद्वारा रुद्रावाप्तैत्र मध्याह्नसन्ध्योपासनमहं करिष्ये ॥ आगच्छ वरदे देवी त्र्यक्षरे रुद्रवादिनि ॥ सा
वित्री छन्दसां मातः रुद्रयोने नमोस्तु ते ॥ १ ॥ पूर्वं मध्याह्नसन्ध्यास्वरूपं विभावयेत् ॥ तदित्थं ॥ मध्याह्नसन्ध्या श्वेत
पद्माश्वेतासनस्था श्वेतांबरा श्वेतवर्णाश्वेतमाल्यानुलेपना पञ्चमुखीदशभुजा त्रिनेत्रा त्रिशूलाक्षमाला कमण्डलुकपाल
धारिणी सर्वाभरणभूषिता सावित्री युवती वृषभवाहिनी यजुर्वेदसंहिता रुद्रदैवत्यात्रिपदाषट्कुक्षिः पञ्चशीर्षाग्नि
मुखारुद्रशिखा विष्णुहृदया ब्रह्मकवचासांख्यायन सगोत्रा शुक्लवर्णाकर्मसन्ध्याने विनियोगः ॥ ततः प्राणायामं कुर्यात् ॥
सयथा ॥ ॐकारस्य ब्रह्माऋषिर्गायत्री छन्दः । परमात्मा देवता प्राणायामे विनियोगः ॥ सप्तव्याहृतीनां प्रजा
पति विश्वामित्र जमदग्नि भरद्वाज गोतमात्रि वशिष्ठ कश्यपाऋषयः अग्निवायुसूर्यबृहस्पति वरुणेन्द्र विश्वेदेवा देवता राम
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् बृहती पंक्ति त्रिष्टुप् जगत्यश्छन्दांसि प्राणायामे विनियोगः ॥ तत्सवितुरिति विश्वामित्र ऋषिः

इहिर्निष्क्राम्य वक्ष्यमाणलक्षणे वाससी परिधाय वक्ष्यमाणलक्षणासने प्रागास्यो वोदगास्य उपविशेत् ॥ ततो गङ्गादि
तीर्थमृत्तिकया गार्हपत्यौपासनाग्निभस्मना वा गोपीचन्दनेन वा यथाधिकारी भाले त्रिपुण्ड्रमूर्द्ध्वपुण्ड्रं वा तिलकं कुर्यात्
ब्रह्माण्डपुराणे ॥ ऊर्द्ध्वपुण्ड्रं द्विजः कुर्यात् क्षत्रियस्तु त्रिपुण्ड्रकं ॥ अर्द्धचन्द्रं तु वैश्यस्य वर्तुलं शूद्रजातिषु ॥ १ ॥
दग्धं जीर्णञ्च मलिनं मूषकापहृतं तथा ॥ खादितं गोमहिष्याद्यैस्त्याज्यं सर्वथा द्विजैः ॥ २ ॥ परिधानवस्त्रल
क्षणं ॥ अरजकप्रक्षालिते सदशे शुष्के अनग्निदग्धे अच्छिद्रे अस्यूते गैरिकादिरागेनाविकृते शुक्ले कार्पासनिर्मिते
परिधानीयोत्तरीये धारयेत् ॥ ततो द्विराचामेत् ॥ जीवत्पितृकेनोत्तरीयं न धार्यं ॥ उत्तरीयं योगपट्टन्तर्जन्यां
रजतं तथा । न जीवत्पितृकैर्धार्यं ज्येष्ठो वा विद्यते यदीति वचनात् ॥ ततः कटेरधस्ताजादानूरूर्ध्वदानुलिप्य प्रक्षा
ल्यदनन्तरं मणिबन्धादङ्गुल्यग्रपर्यन्तौ पाणीमृद्दानुलिप्य प्रक्षालयेत् ॥ आसनलक्षणं ॥ श्रीपर्ण्यादिप्रशस्तदारुनि
र्मितं कुशलयाच्छन्नं निधापयेत् ॥ ततः कुशपवित्रोपग्रहपाणिः पादौ जलेस्थले कृत्वा पूर्ववत् द्विराचम्य भगवन्तं पर

२०

स्ना०वि० तिसृणां सिन्धुद्वीप ऋषिरापो देवता गायत्री छन्दः मार्ज्जने विनियोगः ॥ ओ३म् आपो हि ष्ठा मयो भुवः शिरसि ॥ १ ॥ ओ३म्
॥ ११ ॥ ताना ऊर्ज्जे दधातन ॥ पादयो ओ३म् महे रणाय चक्षसे हृदये ॥ ३ ॥ ओ३म् यो वः शिवतमो रसः हृदये ॥ ४ ॥ ओ३म् तस्य भाज
यतेह नः पादयोः ॥ ५ ॥ ओ३म् उशतीरिव मातरः शिरसि ॥ ६ ॥ ओ३म् तस्माऽअरङ्गमामवः शिरसि ॥ ७ ॥ ओ३म् यस्य
क्षयाय जिन्वथ हृदये ॥ ८ ॥ ओ३म् आपो जनयथाचनः पादयोः ॥ ९ ॥ तथाच स्मृतिः ॥ आपोहिष्ठेत्यृचैः कुर्यान्मार्ज
नन्तु कुशोदकैः ॥ प्रणवेन तु संयुक्तं क्षिपेद्वारिपदेपद इति ॥ ततश्चुलकेन जलमादाय तस्मिन्नासिकाग्रं निधाय
द्रुपदादिवेति ऋचं पठित्वा तज्जलं भूमावुत्सृज्यपुष्पाणि पत्राणि चांबुमिश्राण्यञ्जलिनादायोत्थाय प्रणवव्याहृति
पूर्विकयागायत्र्येकाञ्जलिं सूर्याभिमुखमुत्क्षिपेत् ॥ ततऋजूर्द्ध्वबाहु : सूर्यमुदीक्षमाणो वक्ष्यमाणैर्मन्त्रैः सूर्योपस्थानं
कुर्यात् ॥ तत्र मन्त्रा यथा ॥ उद्वयमिति प्रस्कण्व ऋषिः सूर्यो देवता अनुष्टुप् छन्दः सूर्योपस्थाने विनियोगः ॥
ओ३म् उद्वयन्तमसस्परि स्वःपश्यन्तऽउत्तरम् ॥ देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥ १ ॥ उदुत्यमिति प्रस्कण्व ऋषिः राम
॥ ११ ॥

सविता देवता गायत्री छन्दः प्राणायामे विनियोगः ॥ आपोज्योतिरिति प्रजापति ऋषिः ब्रह्माग्निवायुसूर्या देवता
द्विपदागायत्री छन्दः प्राणायामे विनियोगः एवं ऋष्यादिकं स्मृत्वा बद्धासनोमौनीसम्मिलितनयनो दक्षिणपाण्यङ्गु
ष्ठेन दक्षिणनासिकां पीडयन्तथा कनिष्ठिकानामिकाभ्यामुत्तरनासिकां पीडयन्मध्यमातर्जन्यौ मुञ्चन् सव्याहृतिकां
सप्रणवां सशिरसांगायत्रीं पूरककुम्भकरेचकक्रमेण त्रिःपठेत् ॥ ॐभूः । ॐभुवः । ॐस्वः । ॐमहः । ॐजनः
ॐतपः ॥ ॐसत्यं ॥ ॐतत्सवितु० रोम् ॥ इति मन्त्रान्नवधाहृत्यमनसा पठेत् ॥ तत आपः पुनन्त्वित्याचमनं
कुर्यात् ॥ आपः पुनन्त्विति मन्त्रस्य कश्यपऋषिरापो देवता अनुष्टुप् छन्दः आचमने विनियोगः ॥ ॐ आपः पुन
न्तु पृथिवीं पृथ्वीपूतापुनातु मां ॥ पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु मां ॥ यदुच्छिष्टमभोज्यं च यद्वा दुश्चरितं
मम ॥ सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहꣳ स्वाहेति मन्त्रेण सकृदप आचम्य स्मार्ताचमनं कृत्वा साग्रान् कुशा
न्दक्षिणपाणौ धृत्वापोहिष्ठेत्यादितृचेन नवभिः पादैः प्रतिपादं शिरो हृदयपादयुगलानि मार्जयेत् ॥ आपोहिष्ठेति

त्वष्टादेवता त्रिष्टुप् छन्दः मुखमार्जने वि० ॥ ॐ संवर्च्चसा पयसा सन्तनूभिरगन्महि मनसा सं शिवेन ॥ त्वष्टा सुद
त्रो विदधातु रायोऽनु मार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टम् ॥ देवा गात्विति मन्त्रस्य वाचस्पति ऋषिर्वातो देवता विराट् छन्दः कर्माङ्ग
देवता विस० ॥ ॐ देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित ॥ मनसस्पत इमं देव यज्ञं स्वाहा वाते धाः ॥ एवंविधिनाजी
वत्पितृकेनापि ब्रह्मादिचित्रगुप्तपर्यन्तं तर्पणं कृत्वा स्वपित्रादितर्पणं वस्त्रनिष्पीडनञ्च वर्जयित्वा ब्रह्मार्चनादिस्नाना
दिकर्माङ्गभूतदेवता विसर्जनपर्यन्तं तर्पणविधिः विधेयः । न जीवत्पितृकः कुर्याद्वस्त्रनिष्पीडनं बुध इति । न जीवत्
पितृकः कुर्यात् कृष्णैस्तिलैश्च तर्पणमिति लौगाक्षिवचनात् ॥ वस्त्रनिष्पीडनं पर्वादौ न भवति । द्वादश्यां पञ्चदश्यां
च संक्रान्तौ श्राद्धवासरे ॥ वस्त्रं निष्पीडयेन्नैव नच क्षारेण योजयेदिति स्मृतेः ॥ केचित्तूत्तर ऋषितर्पणविधानात्
स्नानोत्तरतर्पणमध्ये वस्त्रनिष्पीडनं नेच्छन्ति ॥ योगीयाज्ञवल्क्यवचनात् । यावद्देवानृषींश्चैव पितृंश्चैव न तर्पयेत् ॥
तावन्न पीडयेद्वस्त्रं येन स्नातो नवोदके ॥ निष्पीडयति यः पूर्वं स्नानवस्त्रमतर्पिते ॥ निराशाः पितरो यान्ति शापं

 दत्त्वा सुदारुणमिति निषेधवचनात्तदनुचितं। वस्त्रनिष्पीडनविषये यन्निषेधवचनं तत्तद्विधिशेषतातद्विषयमेवेति
 प्रतीतत्वाद्वस्त्रनिष्पीडनं स्नानोत्तरतर्पणमध्ये एवकुर्यादिति श्रीदीक्षितकामदेवकृतोत्सर्गकारिकाटिप्पणे प्रातपादितं॥ केचित् स्नानकर्माङ्गभूतदेवताविसर्जनमत्र नेच्छन्ति तदप्ययुक्तं॥ युक्तं तु स्नानविधेः कर्मान्तरत्वाद्विसर्जनस्य तद्देवताविषयत्वात्सविसर्गं स्नानविधिं समापयेदित्यपि कामदेवदीक्षितकारिकाटिप्पणे प्रतिपादितं॥ एवमुक्तविधिनानित्यस्नानमध्याह्निकसन्ध्यातर्पणानि समाप्य वक्ष्यमाणप्रकारेणारुन्धतीसहितान् गोतमादीन् सप्तर्षीन् स्वप्रवरान् स्थापयेत्॥ इति श्रीद्विवेदीगुणदेवात्मजवेदशास्त्रविद्द्विवेदिकान्हदेवविरचिता त्रिकण्डीकासूत्रोक्तनित्यस्नानपद्धतिः समाप्तिमगात् श्रीरस्तु॥

शहर कलकत्ता महल्ला निमतलामे श्रीभुवनचन्द्र वसाकके ज्ञानरत्नाकर यन्त्रालयमे
सम्वत् १९२३ मिति श्रावण वदि ३ तृतीया सोमवारको यन्त्रित हुआ॥

27

स्ना० वि० ब्रह्माऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः व्याहृतीनां प्रजापति ऋषिरग्निवायुसूर्या देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुभ
॥१२॥ श्छन्दांसि । तत्सवितुरिति विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः गायत्री जपे विनियोगः । ॐ भूर्भुवः
स्वः । तत्सवितु० ॥ ५ ॥ इति दशावरां शतमध्यां सहस्रपरमां वा जपेत् । ततो विभ्राडित्यनुवाकपुरुषसूक्त
शिवसंकल्पमण्डलब्राह्मणैः सूर्य्यमुपतिष्ठेत् ॥ तथा विभ्राडित्यस्य विभ्राट् सौर्य ऋषिः सूर्योदेवता त्रिष्टुप् छन्दः
उदुत्यमिति तिसृणां प्रस्कण्व ऋषिः सूर्योदेवता गायत्री छन्दः । तं प्रत्नथेत्यस्य काश्यपावत्सा ऋषी सोमो
देवता त्रिष्टुप् छन्दः । अयं वेनइत्यस्य वेन ऋषिः सोमो देवता त्रिष्टुप् छन्दः चित्रमित्यस्य कुत्साङ्गिरस ऋषिः
सूर्यो देवता त्रिष्टुप् छन्दः ॥ आन इत्यस्य अगस्त्य ऋषिः सूर्यो देवता त्रिष्टुप् छन्दः ॥ यदद्येत्यस्य श्रुतकक्ष
सुतकक्षावृषी सूर्यो देवता गायत्री तरणिरित्यस्य प्रस्कण्व ऋषिः सूर्यो देवता गायत्री छन्दः ॥तत् सूर्यस्येतिद्वयोः राम
कुत्स ऋषिः सर्यो देवता त्रिष्टुप् छन्दः ॥ वण्महानिति द्वयोर्जमदग्निर्ऋषिः सूर्यो देवता त्रिष्टुप् छन्दः आद्यस्य ॥१२॥

सूर्यो देवता गायत्री छन्दः सूर्योपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ उदुत्यञ्जातवेदसन्देवंवहन्तिकेतवः ॥ दृशेविश्वायसू
र्य्यम् ॥ २ ॥ चित्रंदेवानामिति कुत्साङ्गिरस ऋषिः सूर्यो देवता त्रिष्टुप् छन्दः सूर्योपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ चित्रं
देवानामुदगादनीकञ्चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः ॥ आप्राद्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षꣳ सूर्य्यऽआत्माजगतस्तस्थुषश्च ॥ ३ ॥
तच्चक्षुरिति दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिः सूर्यो देवता ब्राह्मीत्रिष्टुप् छन्दः सूर्योपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितं
पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ॥ पश्येमशरदः शतञ्जीवेमशरदः शतꣳ शृणुयामशरदः शतम्प्रब्रवामशरदः शतमदीनाः स्यामश
रदः शतम्भूयश्चशरदः शतात् ॥ ४ ॥ अथध्यानं ॥ ॐ तरुणार्कमण्डलमध्यस्थां युवतीं सर्वशुक्लां पञ्चवक्त्रान्त्रिनेत्रामिंदु
कलाविभूषणां त्रिशूलखड्गखट्वाङ्गडमरुं कुशचतुर्भुजां वृषभासनस्थां रुद्रदैवत्यां यजुर्वेदमुदाहरन्तीं भूर्लोकाधिष्ठा
त्रीं सावित्री नामदेवतां ॥ ध्यात्वा यथाशक्तिर्जपेत् । तेजोसीति परमेष्ठी प्रजापतिर्यजुराज्यं देवता गायत्र्यावा
हने विनियोगः । ॐ तेजोऽसिशुक्रमस्यमृतमसिधामनामासिप्रियंदेवानामनाधृष्टंदेवयजनमसि ॥ १ ॥ प्रणव स्तव्

स्वा०वि० स्यपंञ्च॥७॥ आनः आनऽइडाभिर्व्विदथे सुशस्ति विश्वानरः सविता देवऽएतु ॥ अपि यथा युवानो मत्सथा नो विश्वञ्जगदभि
॥ १३ ॥ पित्वे मनीषा ॥ ८ ॥ यदद्य कच्च वृत्रहन्नुदगाऽअभि सूर्य्य ॥ सर्व्वन्तदिन्द्र ते वशे ॥९॥ तरणिर्व्विश्वदर्शतः तरणिर्व्विश्वदर्श
तो ज्योतिष्कृदसि सूर्य ॥ विश्वमाभासि रोचनम् ॥१०॥ तत्सूर्य्यस्य देवत्वन्तन्महित्वम्मध्याकर्त्तोर्व्विततं सञ्जभार॥ यदेद
युक्त हरितः सधस्थादाद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै ॥ ११ ॥ तन्मित्रस्य ॥ तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्य्यो रूपङ्कृणुते द्यो
रुपस्थे ॥ अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः कृष्णमन्यद्धरितः सम्भरन्ति ॥१२॥ वण्महान् ॥ वण्महाँऽअसि सूर्य्य वडादित्य महाँ२ ॥
असि ॥ महस्ते सतो महिमा पनस्यतेद्धा देव महाँ२ ॥ असि ॥१३॥ बट्सूर्य्यश्रवसा महाँ२ ॥ असि सत्रा देव महाँ२ ॥ असि
मह्ना देवानामसुर्य्यः पुरोहितो विभु ज्योतिरदाभ्यम् ॥१४॥ आयन्तऽइव सूर्य्यम् आयन्तऽइव सूर्य्यं विश्वेदिन्द्रस्य भक्षत ॥
वसूनि जाते जनमानऽओजसा प्रति भागन्न दीधिम ॥१५॥ अद्या देवाः अद्या देवाऽउदिता सूर्यस्य निरंहसः पिपृता नि राम
रवद्यात् ॥ तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवीऽउत द्यौः ॥१६॥ आकृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्न ॥ १३ ॥

बृहती छन्दः द्वितीयस्य सतो बृहती छन्दः आयन्त इवेत्यस्य नृमेधा ऋषिः सूर्यो देवता बृहती छन्दः अद्यादेवा
इत्यस्य कुत्सऋषिः सूर्यो देवता त्रिष्टुप् छन्दः ॥ आकृष्णेनेत्यस्य हिरण्यस्तूपांगिरसा ऋषी सूर्यो देवता त्रिष्टुप्
छन्दः सूर्योपस्थाने विनियोगः ॥ ॐ विभ्राड्बृहत् विभ्राड्बृहत्पिबतुसोम्यम्मध्वायुर्दधद्यज्ञपतावविह्रुतम् ॥ वात
जूतोयोऽअभिरक्षतित्मनाप्रजाःपुपोषपुरुधाविराजति ॥ १ ॥ उदुत्यम् उदुत्यञ्जातवेदसंदेवंवहन्तिकेतवः दृशे
विश्वायसूर्य्यम् ॥ २ ॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यन्तञ्जनाँ ॥२ँ अनु ॥ त्वंवरुणपश्यसि ॥ ३ ॥ दैव्यावध्वर्यू दैव्यावध्वर्यू
ऽआगतꣳ रथेनसूर्य्यत्वचा मध्वायज्ञꣳ समञ्जाथे॥ तम्प्रत्नथायंवेनश्चित्रन्देवानाम् ॥ ४ ॥तम्प्रत्नथा॥ तम्प्रत्नथापूर्वथा
विश्वथेमथाज्येष्ठतातिम्बर्हिषदꣳ स्वर्विदम् ॥ प्रतीचीनम्वृजनन्दोहसेधुनिमाशुञ्जयन्तमनुयासुवर्द्धसे ॥ ५ ॥ अयंवे
नश्चोदयत्पृश्निगर्भाज्योतिर्जरायूरजसोविमाने ॥ इममपाꣳसङ्गमेसूर्य्यस्यशिशुन्नविप्रामतिभीरिहन्ति ॥ ६ ॥ चित्र
न्देवानाम् चित्रन्देवानामुदगादनीकञ्चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः॥ आप्राद्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षꣳ सूर्य्यऽआत्माजगतस्त

स्ना०वि० ष्टम्यां ॥ पौर्णमास्यं ताभिप्रायेणमाघ कृष्णाष्टम्यामित्यर्थः ॥ वेदस्येति ॥ वेद शब्देन मन्त्र ब्राह्मणयोरेवोत्सर्गः ॥
॥१॥ नाङ्गानां ॥ छन्दोवत्सूत्राणीत्यादिना भेदावगमात् ॥ अत्र सूत्रोक्तकाले उत्सर्गाख्यं कर्मकर्त्तु मशक्तश्चेत् स्मृत्युक्त
कालेपि कुर्वीत् ॥ तत्रमनुः ॥ पुष्येतु छंदसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः ॥ माघ शुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमे
ह्नि ॥ १ ॥ कात्यायनः ॥ उत्सर्गस्य तदातिथ्येकुर्यात्प्रौष्टपदेथवा ॥ तथा खादिरगृह्ये विशेषः ॥ पुष्ये तूत्सर्जनं
कुर्यादुपाकर्मदिनेथवेति ॥ पुष्येपुष्यमासे इति मदन रत्नकारेण व्याख्यातं ॥ उपाकर्मकालस्तु सूत्रकारेणोक्तः ॥
अथातोध्यायोपाकर्मौषधीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावण्यां पौर्णमास्याᳪ श्रावणस्य पञ्चमीᳪ हस्तेनवेति ॥ सूत्रार्थ
स्तुप्रयोगेस्फुटी भविष्यति ॥ क्वचिन्निषेधोप्युक्तः ॥ संक्रान्तौ ग्रहणेचैव सूतके मृतके पिवा ॥ गणस्नानन्न कुर्वीत
नारदस्य वचोयथा ॥ गणस्नान शब्देनोत्सर्गाख्यं कर्म ॥ अतएव स्मृत्यर्थसारे उक्तं ॥ कस्मिंश्चिद्दिने ग्रहण- राम०
संक्रान्तिवर्जिते कार्यं ॥ कर्मणो न लोपः ॥ नोत्कर्ष इति ॥ इत्यमुत्सर्ग कालं निर्णीय यथा विधिप्रयोगं कुर्वीत ॥१॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ कृष्णमूर्त्ति पदद्वन्द्वं निधाय हृदि मङ्गलं ॥ स्फुटं स्नानप्रयोगोऽयं यथामतिवितन्यते
तत्रोत्सर्गकालो निर्णीयते ॥ अत्र गृह्यसूत्रं ॥ पौषस्य रोहिण्यां मध्यमायां वाष्टकाया मध्यायानुत्सृजेयुरुदकान्त॥
गत्वेति ॥ सूत्रार्थः ॥ पौषमासस्य रोहिणी नक्षत्रयुक्ते ॥ अथवा मध्यमाष्टकायां ॥ पौष्यूर्द्ध्वाष्टम्या मध्या
यानुत्सृजेयु राचार्यशिष्या उत्सृष्टानां छंद सांपुनरूपा करणं यावत्तावन्न पठेयुरित्यर्थः ॥ अत्र कालांतर मप्युक्तं
गृह्यकारेण ॥ तथा च सूत्रं ॥ अर्द्धषष्ठान्मासान धीत्योत्सृजे युरर्द्ध सप्तमान्वेति ॥ सूत्रार्थः ॥ अर्द्धषष्ठान्मासान् ॥
अर्द्धः षष्ठोमासोयेषुतेर्द्ध षष्ठास्तान्सार्द्ध पञ्च मासानिति यावत् ॥ श्रावण्यामुपाकृतानि छन्दांसि माघ कृष्णामा
वास्या पर्यन्तमधीत्यो त्सृजेयुः ॥ अर्द्ध सप्तमान्वा ॥ अर्द्धः सप्तमो मासोयेषु तेर्द्ध सप्तमास्तान्सार्द्ध षण्मासा निति
यावत् फाल्गुण कृष्णामावास्या पर्यन्त मधीत्योत्सृजेयुरित्यर्थः ॥ तथा च सूत्रार्थकारिका ॥ पौष मासस्य
रोहिण्यां कृष्णाष्टम्यामथापिवा ॥ उदकान्तं समासद्य वेदस्योत्सर्ज्जनं बहिरिति ॥ दर्शान्ताभिप्रायेण पौषकृष्णा

33

इदानीं वहुत लोग श्रावणी कर्त्ते हैं जिन पद्धति योंके अनुसार कर्त्ते हैं उनका प्रमाण मिलता नहीं और वेदके मन्त्रादि कवीप्रायः शुद्ध नहीं होते इसवास्ते लक्ष्मीमिश्र राजन मिश्रने मूल कारिकाके अनुसार पद्धतीको वहुत शोधन करके कालिकापुरमे छपवाया है जो कुछ इसके उपयोगी मन्त्रादि कहैं सो सव लिखे हैं इसके लेने वालेको वाहरसे कुछ अपेक्षा नहीं रहेगी जिसको लेना होवे उसे कलकत्ता वड़ीवाजार सङ्गतगलीमे लक्ष्मीमिश्र अथवा राजनमिश्रके पासमिले गी।

शहर कलकत्ता महल्ला नीमतलामे श्रीभुवनचन्द्र वैशाखके ज्ञानरत्नाकर यन्त्रालयमे

सम्बत् १९२३ मिति आषाढ़ सुदी ५ पञ्चमी सोमवार को यन्त्रित हुआ।

स्ना० वि० गोजाऽऋतंजाऽअद्रिजाऽऋतंबृहत् ॥ ततः सूर्यं पूर्ववत्प्रदक्षिणीकृत्यादित्याय नम इति नमस्कृत्य वक्ष्यमाणैश्चतुर्थ्यन्तै 35

॥२३॥ र्नाममन्त्रैः प्राच्यादिदिग्भ्यस्तद्दिग्देवताभ्यश्च नमस्कुर्यात् ॥ ॐ प्राच्यै दिशेनमः ॥ ॐ इन्द्रायनमः ॥ ॐ आग्नेय्यै दि

शेनमः । अग्नयेनमः ॥ ॐ दक्षिणायै दिशेनमः । यमायनमः ॥ ॐ निर्ऋत्यै दिशेनमः ॥ निर्ऋतयेनमः ॥ ॐ

प्रतीच्यै दिशे० ॥ वरुणायनमः ॥ ॐ वायव्यै दिशे० । वायवेनमः ॥ ॐ उदीच्यै दिशे० ॥ सोमायनमः ॥ ॐ

ईशान्यै दिशे० ॥ ईशानायनमः ॥ ॐ ऊर्द्ध्वायै दिशे० ॥ ब्रह्मणेनमः । ॐ अवाच्यै दिशे० ॥ अनन्तायनमः ॥ इति

दिग्भ्यो देवताभ्यश्च प्रणम्योपविशेत् ॥ ततो ब्रह्मादिवरुणपर्यन्तेभ्य एकैकस्मैनमस्कुर्यात् ॥ अथवा योगीयाज्ञवल्क्यमतेन

उदकाञ्जलिं दद्यात् ॥ सयथा ॥ ॐ ब्रह्मणेनमः ॥ अग्नये० पृथिव्यै० । ॐ ओषधीभ्यो० । वाचे० । वाचस्पतये०

विष्णवे० ॥ महद्भ्यो० ॥ आपांपतये० । ॐ वरुणायनमः । एवं नमस्कारं कृत्वोदकं दत्वाञ्जलिनाजलमादायसं राम

वर्च्चसेति मन्त्रेणमुखं संशोध्य देवागातुविदितिमन्त्रेण स्नानादिकर्माङ्गभूतदेवताविसर्जयेत् ॥ संवर्च्चसेति परमेष्ठी ऋषि ॥२३॥

३ ॥ ॐ रुद्रायनमः ॥ अपांस्पर्शः ॥ तत्सवितुरिति विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः पूजने विनि० ॥
ॐ तत्सवितु० ॥४॥ ॐ सवित्रेनमः ॥ मित्रस्येत्यस्य विश्वामित्र ऋषि मित्रो देवता गायत्री छन्दः पूजने विनियोगः ॥
ॐ मित्रस्यंचर्षणीधृतोवे ।देवस्यंसानसि ॥ द्युम्नंञ्चित्रश्रंवस्तमम् ॥ ५ ॥ ॐ मित्रायनमः ॥ इमम्मेत्यस्य शुनःशेप ऋषि
र्वरुणो देवता गायत्री छन्दः पूजने विनियोग ॥ ॐ इमम्मेंव्वरुणश्रुधीहवंमद्याचंमृडय ॥ त्वामवस्युराचंके ॥ ६ ॥
ॐ वरुणायनमः ॥ एवं ब्रह्मादिदेवानर्चयित्वोत्थायादृश्रमस्यहर्ठं सःशुचिषदित्येताभ्यां सूर्य्यमुपतिष्ठेत् ॥ अदृश्रमे
त्यस्य प्रस्कण्व ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः सूर्योपस्थाने वि० ॥ ॐ अदृंश्रमस्यकेतवोव्विरश्मयोजनाँ२ ऽअनुं ॥
भ्राजंन्तोऽअग्नयंयथा ॥ उपयामगृंहीतोसिसूर्यायत्वाभ्राजायैषतेयोनिःसूर्यायत्वाभ्राजाय ॥ सूर्य्यंभ्राजिष्ठभ्राजिंष्ठ
स्त्वन्देवेष्व्वसिभ्राजिंष्ठोहम्मनुष्येषुभूयासम् ॥ हर्ठं सइत्यस्य वामदेव ऋषिः सविता देवता अतिजगती छन्दः सूर्यो
पस्थाने विनियोगः ॥ ॐ हर्ठं सःशुंचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोतांवेदिषदतिंथिर्दुरोणसत् ॥ नृषद्वंरसदृंतसद्व्योंमसदब्जा

तिलमुदकं दद्यात् ॥ इत्यवसानाञ्जलिं दद्यात् । योगियाज्ञवल्क्यः ॥ वस्त्रनिष्पीड़ितं तोयं स्नातस्योच्छिष्टभागिनां ॥
स्ना० वि० भागधेयं श्रुतिः प्राहतस्मान्नपीडयेज्जले ॥ ततः स्नानवस्त्रप्रान्तं निष्पीडयेत् ॥ येके चास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रि
॥२२॥ णोमृताः ॥ ते गृह्णन्तु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकं ॥ एवं स्नानवस्त्रं निष्पीड्यप्रागुदग्वा तर्पणार्थकुशान् परित्यज्य
यज्ञोपवीतीभूत्वाचम्य जले ब्रह्मादिदेवानावाह्य वक्ष्यमाणैस्तत्तल्लिङ्गमन्त्रैर्यथासम्भवोपचारैश्चन्दनाक्षतपुष्पादिभिर्ब्रह्मा
दिवरुणान्तानर्चयेत् ॥ ते मन्त्रा यथा ॥ ब्रह्मयज्ञानमिति प्रजापतिर्ऋषिरादित्यो देवता त्रिष्टुप् छन्दः पूजने
वि० ॥ ॐ ब्रह्मंयज्ञानम्प्रथमम्पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेनऽआवः ॥ सबुध्न्याऽउपमाऽअस्यविष्ठाः सतश्चयोनिमसतश्च
विवः ॥ १ ॥ ॐ ब्रह्मणेनमः । इदंविष्णुरिति मेधातिथिर्ऋषिर्विष्णुर्देवता गायत्री छन्दः पूजने वि० । ॐ इदं
विष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् ॥ समूढमस्यपांसुरेस्वाहा ॥ २ ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ नमस्त इत्यस्य परमेष्ठी राम
ऋषिः रुद्रो देवता गायत्री छन्दः पूजने वि० ॥ ॐ नमस्ते रुद्रमन्यवऽउतोतऽइषवेनमः ॥ बाहुभ्यामुततेनमः ॥ ॥२२॥

37

दद्यात् ॥ अदकोगोत्रोऽस्मत्प्रमातामहो अदक: शर्मा तृ॰धा इति प्रमातामहायाञ्जलित्रयं दद्यात् ॥ अदकोगोत्रोऽस्मद्वृद्धप्रमातामहो अदक:॰ स्वधा इति वृद्धप्रमा॰ दद्यात् ॥ ततः अदकोगोत्रास्मन्मातामही अमुकीदेवी तृप्य॰ धा ॥ इति मातामह्यै॰ अदकोगोत्रास्मत्प्रमातामही अमु॰ धा इति प्रमाता॰ ॥ अदकोगोत्रास्मद्वृद्धप्रमातामही अमु॰ स्वधा इति वृद्धप्रमातामह्यै॰ एकैकमञ्जलिं दद्यात् ॥ ततः आचार्यादीन्नामगोत्र स्वधाकारैस्तर्पयेत् ॥ आचार्यतत्पत्नीभार्यापुत्रपितृव्यतत्पत्नीमातुलतत्पत्नीसुहृच्छिष्यान्स्तर्पयेत् ॥ अदकोगोत्रोऽस्मद्गुरुरदक: शर्मा तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा ॥ अदकोगोत्रास्मद्गुरुपत्नी अमुकीदेवी तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधेत्यादि ॥ ततो ये बान्धवा बान्धवा वा येन्यजन्मनि बान्धवाः ॥ ते सर्वे तृप्तिमायान्तु येचास्मत्तोयकांक्षिणः ॥ ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविवर्जिताः ॥ तेषां हि दत्तमक्षय्यमिदमस्तु तिलोदकं ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं देवर्षि पितृमानवाः । तृप्यन्तु पितरः सर्वे मातृमातामहादयः । अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवासिनां ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तु तिलोदकं । इति मन्त्रैः पृथक्पृथक्च

स्ना० वि० भ्यो दद्यात्॥ ततो मातृतर्पणं कुर्यात् ॥ तथाचक्रममाह व्यासः ॥ पितृभ्यः प्रथमं दद्यात्ततोमातृभ्यऽएव च । ततोमाताम
॥२१॥ हानाञ्च तत्पत्नीनां ततो जलं ॥ मरीचिः॥ अन्तर्मातामहान् कृत्वा मातॄणां यः प्रयच्छति॥ उदकं पिण्डदानञ्च नरकं
सतु गच्छति ॥ मातृतर्पणे विशेषः॥ यथा ॥ अदको गोत्राऽस्मन्माता अमुकीदेवी तृप्यतामिदंजलं तस्मै स्वधा एवं द्विर्द
द्यात्॥ अदकोगोत्रास्मत्पितामही अमुकीदेवीतृप्य०अदकोगोत्रास्मत्प्रपितामही अमुकीदेवी तृप्य०॥ इति वाक्येन माता
दिभ्यस्त्रींस्त्रीनञ्जलीन् दद्यात् ॥ वृद्धशातातपः॥ मातृमुख्यस्त्रयास्तिस्त्रः स्तासां दद्याज्जलाञ्जलीन् ॥ स्त्रींस्त्रीनेव तथान्या
सां दद्यादेकैकमञ्जलिमिति ॥ ततो नमोव इत्यष्टानां प्रजापति ऋषिः रस शोषजीव स्वधा घोर मन्यु पितरो देवता पा
ठे विनि०॥ ॐनमोवः पितरोरसायनमोवः पितरः शोषायनमोवः पितरोजीवायनमोवः पितरः स्वधायैनमोवः पितरोघो
रायनमोवः पितरोमन्यवेनमोवः पितरः पितरोनमोवोगृहान्नः पितरोदत्तसतोवः पितरोदेष्मैतद्वः पितरोवासः॥ १ ॥ राम
इतिपठित्वा ॥ अदकोगोत्रोऽस्मन्मातामह अदकः शर्मातृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा॥ इति मातामहायाञ्जलित्रयं ॥२१॥

विश्वे देवा देवता गायत्री छन्दः सर्वेषां मन्त्राणां प्रसेकाख्ये कर्मणि वि० ॥ ॐ उदीरतामवरऽउत्परासऽउन्मध्यमाः पि
तरः सोम्यासः ॥ असुं यऽईयुरवृकाऽऋतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु ॥१॥ ॐ अङ्गिरसो नः पितरो नवग्वाऽअथर्वाणो भृग
वः सोम्यासः ॥ तेषां वयं सुमतौ यज्ञियानामपि भद्रे सौमनसे स्याम ॥२॥ ॐ आयन्तु नः पितरः सोम्यासोऽग्निष्वात्ताः पथि
भिर्देवयानैः ॥ अस्मिन् यज्ञे स्वधया मदन्तोऽधिब्रुवन्तु तेऽवन्त्वस्मान् ॥ ३॥ ॐ ऊर्ज्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतम्
स्वधा स्थ तर्पयत मे पितॄन् ॥४॥ ॐ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा नमः पितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा नमः प्रपितामहेभ्यः स्वधा
यिभ्यः स्वधा नमः ॥ अक्षन्पितरोऽमीमदन्त पितरोऽतीतृपन्त पितरः पितरः शुन्धध्वम् ॥ ५ ॥ ये चेह पितरो ये च नेह याँ२ श्च
विद्म याँ२ उ च न प्रविद्म ॥ त्वं वेत्थ यति ते जातवेदः स्वधाभिर्यज्ञं सुकृतं जुषस्व ॥ ६ ॥ मधु वाताऽऋतायते मधु क्षरन्ति
सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ॥ ७ ॥ मधु नक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिवं रजः ॥ मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥ ८ ॥ मधु
मान्नो वनस्पतिर्मधुमाँ२ अस्तु सूर्यः ॥ माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥ ९ ॥ ततः तृप्यद्ध्वं तृः ॥ ३ ॥ इत्यञ्जलित्रयं पित्रादि

 दर्भेण तिलमिश्रितेन जलेन पित्रादिभ्य स्त्रींस्त्रीनञ्जलीन् दद्यात् ॥ अञ्जलि नियममाहव्यासः ॥ एकैकमञ्जलिं देवा द्वौ द्वौ तु सनकादयः ॥ अर्हन्तिपितर स्त्रींस्त्रीं स्त्रियस्त्वेकैकमञ्जलिमिति ॥ अदकोगोलोऽस्मत्पिता अदकः शर्मा तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा इत्येकाञ्जलिं दत्वैवमपरमञ्जलिद्वयं पित्रे दद्यात् ॥ ततअदकोगोलोऽस्मत्पितामह अदकः शर्मातृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा ॥ एवमपरमञ्जलिद्वयं पितामहाय दत्वा अदकोगोलोऽस्मत्प्रपितामह अदकः शर्मा तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा ॥ एवमपरमञ्जलिद्वयं प्रपितामहाय दत्वा ॥ ततः प्रसेकाख्यं कर्मकुर्यात् ॥ तद्यथा । उदीरतामित्यादिषड्र्चपर्यन्तं मधुवाता इति तृच पर्यन्तं यथाक्रमं मन्त्रानुपांश्वाम्नायस्वरेण पठन्नञ्जलिकृतापोजलाधिकरणे प्रक्षिपेत् ॥ उदीरतामङ्गिरस आयन्तुन इति तिसृणां शङ्खः प्रजापतिर्ऋषिः पितरो देवता त्रिष्टुप् छन्दः ऊर्ज्जमित्यस्य प्रजापति ऋषिरापो देवता विराट् छन्दः पितृभ्य इत्यस्य प्रजापत्यश्वि सरस्वत्य ऋषयः पितरो देवता यजूंषियेचेहेत्यस्य प्रजापत्यश्विसरस्वत्य ऋषयः पितरो देवता त्रिष्टुप् छन्दः मधुवाता इति तिसृणां गोतम ऋषि

पाणौ गृहीत्वा तानेव कुशान्दक्षिणमूलान् उशन्तस्त्वेत्यनयाकव्यवाडनलादीना वाह्यायन्तु न इति जपित्वा कव्यवाड ५२
लनलादींस्तर्पयेत्॥ तद्यथा। उशन्तस्त्वेति प्रजापतिर्ऋषिः पितरो देवता अनुष्टुप् छन्दः आवाहने वि०॥
ॐ उशन्तस्त्वानिधीमह्युशन्तःसमिधीमहि॥ उशन्नुशतऽआवहपितॄन्हविषेऽअत्तवे॥ आयन्तुन इत्यस्य शङ्खऋषिः पि
तरो देवया त्रिष्टुप् छन्दः जपे वि०॥ ॐ आयन्तुनः पितरः सोम्यासोऽग्निष्वात्ताःपथिभिर्देवयानैः। अस्मिन्यज्ञेस्वध
यामदन्तोधिब्रुवन्तुतेवन्त्वस्मान्॥ ततोऽञ्जलिंप्रपूर्य पितृतीर्थेनाञ्जलिं क्षिपेत्॥ ॐ कव्यवाडनलस्तृ०॥ ॐ
सोमस्तृ०॥ ॐ यमस्तृ०॥ ॐ अग्निष्वात्ताः पितरस्तृप्यन्तां॥ ॐ सोमपाः पितरस्तृ०॥ बर्हिषदः पितर
स्तृ०॥ ॐ यमाय नमः॥ ॐ धर्मराजाय०। ॐ मृत्यवे०। ॐ अन्तकाय०॥ ॐ वैवस्वताय०। ॐ काला
य०। ॐ सर्वभूतक्षयाय०॥ ॐ औदुम्बराय०॥ ॐ दध्नाय०॥ ॐ नीलाय०॥ ॐ परमेष्ठिने०॥ ॐ वृकोद
राय०॥ ॐ चित्राय नमः॥ ॐ चित्रगुप्ताय०। गोत्रनामपूर्वकं सव्यं जान्वाच्य पितृतीर्थेन दक्षिणामुखेन द्विगुण

 काञ्चालर्चौपदुधातिरुक्मएवतस्याआयतनमथयांयजुषापुरुषणवतस्याआयतनमथया ॐ साम्नापुष्करपर्णमेवतस्याआ

॥ १७ ॥ यतनमेवंलीष्टकः ॥ २१ ॥ तेवाऽएते तेवाएतेउभेएषचरुक्मएतच्चपुष्करवर्णमेतंपुरुषमपीतउभेह्यृक्सामेयजुरपीतए

वम्बेकेष्टकः ॥ २२ ॥ सएषएवमृत्युः । सऽएषएवमृत्युर्यएषएतस्मिन्मण्डलेपुरुषोयश्चायंदक्षिणेक्षन्पुरुषःसएषएवंवि

दआत्माभवतिसयदैवम्विदस्माल्लोकात्मैत्यथैतमेवात्मानमभिसम्भवतिसोमृतोभवतिमृत्युर्ह्यस्यात्माभवति ॥ २३ ॥ स

माप्तंमण्डलब्राह्मणं ॥ एवंकायवाङ्मनोभिर्नमस्कृत्यासनोपर्युपविशेत् ॥ अथ ब्रह्मयज्ञः ॥ ॥ तस्य च कालःछन्दो

गपरिशिष्टेऽभिहितः ॥ सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवानान्यत्रेतिनिमित्तकात् ॥

ततःब्रह्मयज्ञात्पूर्वंस्वशरीरेसर्वानुक्रमसूत्रोक्तन्यासान्कुर्यात् ॥ तेयथा ॥ मुखे ॥ ॐ तिर्यग्बिलायचमसायो

र्ध्वबुध्नाय नमः । चक्षुषोः ॥ ॐ गोतमभरद्वाजाभ्यां नमः । कर्णयोः ॥ ॐ विश्वामित्रजमदग्निभ्यां ॰ । ना राम

सापुटयोः ॥ ॐ वसिष्ठ कश्यपाभ्यां॰ वाचि ॥ ॐ अत्रये नमः शिरसि ॥ ॐ गायत्र्यै नमोग्नये ॰ ग्रीवायां ॥ ॥ १७ ॥

वहवस्येति ह ब्रूयाद्यो ह्यसावमुत्र तेनैकोथ यदिह प्रजासु बहुधा व्याविष्टस्तेनो वहवः ॥ १६ ॥ तदाहुः तदाहुरन्तिकेऽस्त्यु
दूरा३ इत्यन्तिके च दूरे चेति ह ब्रूयाद्यद्ध्यायमिहाध्यात्मन्तेनान्तिकेऽथ यदसावमुत्र तेनो दूरे ॥ १७ ॥ तदेष श्लोको भव
ति तदेष श्लोको भवत्यन्ने भात्यश्रितो रसानां संचरेऽमृत इति यद्वै तन्मण्डलं तपति तदन्नमथ य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषः सो
ऽत्ता स एतस्मिन्नन्ने पश्रितो भातीत्यधिदैवतं ॥ १८ ॥ अथाध्यात्मं अथाध्यात्ममिदमेव शरीरमन्नमथ योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पु
रुषः सोऽत्ता स एतस्मिन्नन्ने पश्रितो भाति ॥ १९ ॥ तमेतमग्निरित्यध्वर्यव उपासते ॥ यजुरित्येष हीदꣳ सर्वं युनक्ति सामेति
च्छन्दोगा एतस्मिन्हीदꣳ सर्वꣳ समानमुक्थमिति बह्वृचा एष हीदꣳ सर्वमुत्थापयति यातुरिति यातुविद एतेन हीद
ꣳ सर्वं यतं विषमिति सर्पाः सर्प इति सर्पविद ऊर्गिति देवा रयिरिति मनुष्या मायेत्यसुराः स्वधेति पितरो देवजन इति देवजन
विदो रूपमिति गन्धर्वा गन्ध इत्यप्सरसस्तं यथा यथोपासते तदेव भवति तद्धैनान्भूत्वावति तस्मादेनमेवंवित्सर्वैरेवैतैरुपासीत स
र्वꣳ हैतद्भवति सर्वꣳ हैनमेतद्भूत्वावति ॥ २० ॥ स एष वीष्टकाग्निः ॥ स एष वीष्टकोऽग्निर्नक्षत्रेष्टको यजुरेकासामैका तद्यां

ज्ञा० वि० वꣳह्येतन्मिथुनंपरमोह्येषआनन्दः ॥ ११ ॥ तस्मादेवंविद्स्वप्यात् । तस्मादेवंवित्स्वप्या लोक्यꣳ हैतेएवतद्देवतेमि
॥१६॥ थुनेनप्रियेणधाम्नासमर्द्धयतितस्मादुहस्वपतंधुरेवनवोधयेन्नेदेतेदेवतेमिथुनीभवन्त्यौहिनसानीतितस्मादुहैतत्सुषुपुषःश्ले
ष्मणमिवमुखंभवत्येतेएवतद्देवतेरेतःसिञ्चतस्तस्माद्रेतसइदꣳसर्वꣳसंभवतियदिदंकिञ्च ॥ १२॥ सएषएवमृत्युः स
ऽएषएवमृत्युर्यएषएतस्मिन्मण्डलेपुरुषोयश्चायं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तस्यहैतस्यहृदयेपादावतिहतौतौहैतदाच्छिद्योत्क्राम
तिसयदोत्क्रामत्यथहैतत्पुरुषोम्रियतेतस्मादुहैतत्प्रेतमाहुरच्छेद्यस्येति ॥१३॥ एषउएवप्राणऽएषहीमाःसर्वाःप्रजाःप्रणय
तितस्यैतेप्राणाःस्वाःसयदास्वपित्यथैनमेतेप्राणाःस्वाअपियन्तितस्मात्स्वाप्ययःस्वाप्ययोहवैत ꣳस्वप्नइत्याचक्षतेपरोक्षंपरो
क्षकामाहिदेवाः ॥१४॥ सएतैःसुप्तः । सएतैःसुप्तोनकस्यचनवेदनमनसासङ्कल्पयतिनवाचान्नस्यरसंविजानातिनप्रा
णेनगन्धंविजानातिनचक्षुषापश्यतिनश्रोत्रेणशृणोत्येतꣳह्येतेतदापीताभवन्तिसएषएकःसन्प्रजासुबहुधाव्याविष्टस्तस्मा राम
देकासतीलोकंपृणासर्वमग्निमनुविभवत्यथयदेकएवतस्मादेका ॥ १५ ॥ तदाहुः तदहुरेकोमृत्युर्बहवा ३ इत्येकस्च ॥१६॥

षतदाभवतीत्युएवाधियज्ञं ॥ ६ ॥ अथाध्यात्मं ॥ यदेतन्मण्डलंतपतियश्चैषरुक्मइदंतच्छुक्लमक्षन्नथयदेतदर्चिर्दीप्यते
यच्चैतत्पुष्करपर्णमिदंतत्कृष्णमक्षन्नथयएषएतस्मिन्मण्डलेपुरुषोयश्चैषहिरण्मयःपुरुषोयमेवसयोयंदक्षिणेक्षन्पुरुषः ॥
७॥ सएषएवलोकंपृणा तामेषसर्वोग्निरभिसम्पद्यतेतस्यैतन्मिथुनंयोयꣳ सव्येक्षन्पुरुषोर्द्धमुहैतदात्मनोयन्मिथुनंयदा
वैसहमिथुनेनाथसर्वोथकृत्स्नःकृत्स्नतायैतद्यत्तेद्वेभवतोद्वन्द्वꣳ हिमिथुनंप्रजननन्तस्माद्द्वेद्वेलोकंपृणेउपधीयेतेतस्मादुद्वा
भ्यांद्वाभ्यांचितिंप्रणयन्ति ॥ ८ ॥ सऽएषऽएवेन्द्रः। सएषएवेन्द्रोयोयंदक्षिणेक्षन्पुरुषोथेयमिन्द्राणीताभ्यांदेवाएतां
विधृतिमकुर्वन्नासिकांतस्माज्जायायाअन्तेनाश्नीयाद्वीर्यवान्हास्माज्जायतेवीर्यवन्तमुहसाजनयतियस्या अन्तेनाश्नाति ॥
९ ॥ तदेतद्देवव्रतम्। तदेतद्देवव्रतꣳ राजन्यबन्धवोमनुष्याणामनुतमांगोपायन्तितस्मादुतेषुवीर्य्यवांजायतेत्त्वतवाका
व्रयसाꣳ साक्षिप्रश्येनंजनयति ॥१०॥ तौहृदयस्याकाशंप्रत्यवेति। तौहृदयस्याकाशंप्रत्यवेत्यमिथुनीभवतस्तौयदामिथु
नस्यान्तंगच्छतोथहैतत्पुरुषःस्वपितितद्यथाहैवेदंमानुषस्यमिथुनस्यान्तंगत्वासम्विदइवभवत्येवꣳ हैवैतदसंविदइवभतिदै

 मृत्युः सऽएषऽएवमृत्युर्यऽएषऽएतस्मिन्मण्डलेपुरुषोऽथैतदमृतंयदेतदर्चिर्दीप्यतेतस्मान्मृत्युर्नम्रियतेऽमृतेह्यन्तस्तस्मादुनदृश्य
 तेऽमृतेह्यन्तः ॥ ३ ॥ तदेषश्लोकोभवति ॥ तदेषश्लोकोभवत्यं तरंमृत्योरमृतमित्यवरꣳ ह्येतन्मृत्योरमृतंमृत्यावमृत
माहितमित्येतस्मिन्हिपुरुषएतन्मण्डलंप्रतिष्ठितन्तपतिमृत्युर्विवस्वन्तंवस्तऽइत्यसौवा ऽआदित्योविवस्वानेषह्यहोरात्रे
विवस्तेतमेषवस्ते सर्वतोह्येनेनपरिवृतोमृत्योरात्माविवस्वतीत्येतस्मिन्हिमण्डल ऽएतस्यपुरुषस्यात्मैतदेषश्लोकोभवति
॥४॥ तयोर्वाऽएतयोरुभयोरेतस्यचार्चिषऽएतस्यच पुरुषस्यैतन्मण्डलंप्रतिष्ठातस्मान्महदुक्थम्परस्मैनशꣳसेन्नेदेतांप्र
तिष्ठांछिनदा ऽइत्येताꣳ हसप्रतिष्ठांछिंतेयोमहदुक्थंपरस्मैशꣳसतितस्मादुक्थशꣳसंभूयिष्ठं परिचक्षतेप्रतिष्ठाच्छिन्नो
हिभवतीत्यधिदैवतम् ॥ ५ ॥ अथाधियज्ञं ॥ यदेतन्मण्डलन्तपत्ययꣳ सरुक्मोऽथयदेतदर्चिर्दीप्यत ऽइदन्तत्पु
ष्करपर्णमापोह्येताआपःपुष्करपर्णमथयएषएतस्मिन्मण्डलेपुरुषोयमेवसयोयꣳ हिरण्मयःपुरुषस्तदेतदेवैतत्त्रय ꣳ राम
संस्कृत्येहोपधत्तेतद्यज्ञस्यैवानुसꣳ स्थामूर्द्धमुत्क्रामतितदेतमप्येतियएषतपतितस्मादग्निन्नाद्रियेतपरिहन्तुममुवह्ये ॥१५॥

47

तिरेकन्तन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु ॥ १ ॥ येनकर्म्माणि ॥ येनकर्म्माण्यपसोमनीषिणोयज्ञेकृण्वन्तिविदथेषुधीराः यद
पूर्व्वंयक्षमन्तः प्रजानान्तन्मेमनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ २॥ यत्प्रज्ञानम् यत्प्रज्ञानमुतचेतोधृतिश्चयज्ज्योतिरन्तरमृतम्प्रजा
सु यस्मान्नऋतेकिञ्चनकर्म्मक्रियतेतन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु॥३॥येनेदम् ॥ येनेदम्भूतम्भुवनम्भविष्यत्परिगृहीतममृते
नसर्व्वम् ॥ येनयज्ञस्तायतेसप्तहोतातन्मेमनःशिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ४ ॥ यस्मिन्नृचःसामयजूꣳषियस्मिन्प्रतिष्ठितार
थनाभाविवाराः यस्मिꣳश्चित्तꣳ सर्व्वमोतम्प्रजानान्तन्मेमनःशिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ५ ॥ सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्या
न्नेनीयतेभीशुभिर्व्वाजिनइव हृत्प्रतिष्ठंयदजिरञ्जविष्ठन्तन्मेमनःशिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ६ ॥ अथमण्डलब्राह्मणं ॥
मण्डलब्राह्मणस्यविवस्वानृषिर्वायुर्दे०सूर्योप० ॥ यदेतन्मण्डलंतपतितन्महदुक्थन्ताऋचः सऋचांलोकोथयदेतदर्च्चिर्दी
प्यतेतन् महाव्रतंतानिसामानिससाम्नांलोकोथयऽएषऽएतस्मिन्मण्डलेपुरुषःसोग्निस्तानियजूꣳषिसयजुषांलोकः ॥१॥
सैषात्रय्येवविद्यातपति ॥ तद्धैतदप्यविद्वाꣳसआहुस्त्रयीवाऽएषाविद्यातपतीतिवाग्घैवतत्पश्यन्तीवदति॥ २ ॥ सएषएव

स्ना० वि० तंय्यज्ञम् तंय्यज्ञंवर्हिषिप्रौक्षन्पुरुषंजातमग्रतः तेनदेवाऽअयजन्तसाध्याऽऋषयश्चये ॥९॥ यत्पुरुषं ॥ यत्पुरुषंव्यद 49
॥ १४ ॥ धुः कतिधाव्यकल्पयन् मुखंकिमस्यासीत्किम्बाहूकिमूरूपादाऽउच्येते ॥ १० ॥ ब्राह्मणोस्य ॥ ब्राह्मणोस्यमुखमासीद्बा
हूराजन्यःकृतः ऊरूतदस्ययद्वैश्यःपद्भ्यां शूद्रोअजायत ॥११॥ चन्द्रमामनसः ॥ चन्द्रमामनसोजातश्चक्षोःसूर्योऽअ
जायत ॥ श्रोत्राद्वायुश्चप्राणश्चमुखादग्निरजायत ॥ १२ ॥ नाभ्याआसीत् ॥ नाभ्याऽआसीदन्तरिक्ष ठं शीर्ष्णोद्यौः
समवर्त्तत पद्भ्यांभूमिर्द्दिशःश्रोत्रात्तथालोका २ ॥अकल्पयन् ॥ १३ ॥ यत्पुरुषेण ॥ यत्पुरुषेणहविषादेवायज्ञमतन्वत
वसन्तोस्यासीदाज्यंग्रीष्मऽइध्मः शरद्धविः ॥१४॥सप्तास्य ॥ सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिः सप्तसमिधः कृताः देवायद्यज्ञन्त
न्वानाऽअवध्नन्पुरुषंपशुम् ॥१५॥ यज्ञेनयज्ञम् ॥ यज्ञेनयज्ञमयजन्तदेवास्तानिधर्म्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकम्महि
मानःसचन्तयत्रपूर्व्वेसाध्याः सन्तिदेवाः ॥ १६ ॥अथशिवसंकल्पः ॥ यज्जाग्रत इति षड्टचस्यशिवसंकल्पऋषिर्मनो देवता त्रिष्टुप्
त्रिष्टु०सूर्योपस्थानेविनियोगः ॥ यज्जाग्रतः यज्जाग्रतोदूरमुदैतिदैवन्तदु सुप्तस्यतथैवैति ॥ दूरङ्गमञ्ज्योतिषाञ्ज्योति ॥ १४ ॥

ऋतमर्त्यं च॥ हिरण्मयेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् ॥१७॥ अथ पुरुष सूक्तं ॥ सहस्र शीर्षेति षोडशानां
नारायण पुरुष ऋषिः पञ्चदशानामनुष्टुप्छन्दः । षोडश्यास्त्रिष्टुप्छन्दः । पुरुषो देवता । सूर्योपस्थाने विनियोगः ॥
ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ स भूमिꣳ सर्वतस्पृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥ पुरुषऽएवेदꣳ सर्वं
यद्भूतं यच्च भाव्यम् ॥ उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ २ ॥ एतावानस्य । एतावानस्य महिमातो ज्यायांश्च
पूरुषः पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥३॥ त्रिपादूर्ध्वः । त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः । ततो
विष्वङ् व्यक्रामत्साशनानशनेऽअभि ॥४॥ ततो विराड् ततो विराडजायत विराजोऽअधि पूरुषः स जातोऽअत्यरिच्यत प
श्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ ५ ॥ तस्माद्यज्ञात् ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सम्भृतं पृषदाज्यम् पशूँस्तांश्चक्रे वायव्यानारण्या ग्रा
म्याश्च ये ॥ ६ ॥ तस्माद्यज्ञात् ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऽऋचः सामानि जज्ञिरे छन्दाꣳसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्माद
जायत ॥ ७ ॥ तस्मादश्वाः ॥ तस्मादश्वाऽअजायन्त ये के चोभयादतः गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥८॥